

В. І. Труба

доктор юридичних наук, професор,
ректор Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова,
заслужений юрист України

**РАЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ Є. В. ВАСЬКОВСЬКОГО
ДО ВИКЛАДАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА
ТА ПРОЦЕСУ**

Наш Університет пишається багатьма відомими на весь світ іменами вчених у різних галузях науки. У сфері правознавства найвідомішим є ім'я Євгена Володимировича Васьковського. Життєвий шлях, багато років наукової, викладацької роботи та громадської діяльності якого були безпосередньо пов'язані

з Одесою і Одеським національним університетом імені І. І. Мечникова (у період життя і діяльності Є. В. Васьковського — Новоросійський імператорський університет).

Починаючи з 2011 року, кафедра цивільно-правових дисциплін щорічно проводить міжнародні науково-практичні конференції «Юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвячені пам'яті видатного цивіліста, випускника і декана юридичного факультету Імператорського Новоросійського університету Є. В. Васьковського, до участі в яких запрошують науковців та юристів-практиків з різних країн світу.

На кожній нашій конференції традиційно хтось із учасників присвячує виступи роботам цього видатного вченого. Так, творчість Є. В. Васьковського висвітлювали в своїх доповідях І. С. Канзафарова, В. І. Борисова, О. В. Гетманцев, І. В. Корнієнко, В. М. Коссак, Л. Г. Лічман. Нариси з біографії Є. В. Васьковського в різних виданнях неодноразово публікував також наш колега В. М. Зубар.

Слід відзначити, що доктор юридичних наук, професор І. С. Канзафарова склала найповнішу біографію Є. В. Васьковського, яку було опубліковано у 2011 р. у збірнику першої конференції, присвяченій пам'яті вченого [1, с. 4–10; 2, с. 9–14]. З тих пір минуло 14 років, збірка стала бібліографічною рідкістю. За цей час виросли нові покоління юристів. Тож є потреба нагадати спільноті основні факти біографії шановного Євгена Володимировича Васьковського.

Євген Володимирович Васьковський народився 8 лютого 1866 р. в Аккермані (сьогодні м. Білгород-Дністровський), в сім'ї римо-католицьких поміщиків Володимира і Мальвіни (в дівоцтві Чеховська). Батько Євгена Володимировича служив присяжним повіреним при Кишинівському окружному суді. В сім'ї також були сестра Юлія та брат Анатолій, який згодом став присяжним повіреним. Євген Володимирович виказував членам сім'ї почуття ніжності і вдячності, у своїх книгах він робив посвяти рідним.

Навчався Є. В. Васьковський у Першій одеській казенній гімназії, яку закінчив у 1883 р. із золотою медаллю.

У 1884 р. він вступив на юридичний факультет Імператорського Новоросійського університету (ІНУ), який закінчив у 1888 р. зі ступенем кандидата. Слід зауважити, що у період навчання Євгена Володимировича Васьковського в університеті працювали на адміністративних посадах та викладали такі відомі вчені як Дмитро Іванович Азаревич, Валтасар Власович Богішич, Олександр Львович Боровиковський, Михайло Іванович Малінін, Іван Григорович Табашніков та інші.

Є. В. Васьковський продовжив справу батька, і з 1888 по 1897 р. служив спочатку помічником присяжного повіреного, а згодом присяжним повіреним по цивільних справах в Одеській судовій палаті (присяжний повірений — адвокат в Російській імперії при окружному суді та судовій палаті. Звання існувало у період з 1864 по 1917 р.). Саме практика представництва інтересів у цивільних спорах дала Є. В. Васьковському знання і розуміння шляхів розвитку адвокатури й цивілістичного законодавства загалом. Виявлені ним під час застосування законодавства недоліки, хибні тлумачення його норм у судових тяжбах стали підґрунтям роздумів вченого над удосконаленням законодавства, мотивацією для наукової діяльності.

Отож не випадково у 1893 р. його першою працею науково-практичного спрямування стала книга в двох томах «Організація адвокатури». Згадане дослідження Є. В. Васьковський присвятив виявленню причин занепаду адвокатури і визначенню бажаної організації адвокатури. Дослідження було ним захищене в Імператорському Казанському університеті в 1897 р. як магістерська дисертація. Науковий шлях Є. В. Васьковського не можна вважати гладеньким. Такий розрив між виданням монографії і захистом дисертації деякі бібліографи пояснювали неприємним ставленням викладачів ІНУ до свого випускника Є. В. Васьковського. Знайомство з Г. Ф. Шершеневичем, який на той час працював професором Казанського університету, та його підтримка допомогли Є. В. Васьковському отримати можливість у 1894–1895 рр. навчатися у Німеччині та Франції. Він відвідував лекції на філософському та юридичному факультетах провідних європейських університетів, але більшу частину свого часу присвячував роботі у престижних університетських

бібліотеках з метою вивчення творів, які були важкодоступні в Російській імперії. Г. Ф. Шершеневич також сприяв Є. В. Васьковському у захисті дисертації.

Наприкінці XIX ст. Є. В. Васьковський опублікував низку наукових праць: «Підручник цивільного права» (два випуски, 1894, 1896 рр.) [3; 4], книга «Основні питання адвокатської етики» (1895 р.) [5], низка статей в «Журналі Міністерства юстиції» і «Журналі Санкт-Петербурзького юридичного товариства» (1894, 1895 рр.).

Крім цього, за результатами навчання за кордоном Є. В. Васьковський переклав низку праць зарубіжних вчених, зокрема «Теорію володіння» Рудольфа Ієринга [6].

Він також редагував працю французького філософа, психолога та історика мистецтва І. А. Тена, перекладену з його ініціативи, про французьку філософію першої половини XIX століття, до якої він також написав передмову [7].

З кінця жовтня 1897 р. до середини січня 1904 р. Євген Володимирович Васьковський викладає цивільне право на посаді приват-доцента по кафедрі цивільного права і цивільного судочинства ІНУ.

17 січня 1904 р. Євгена Володимировича було призначено на посаду екстраординарного професора по кафедрі цивільного права та цивільного судочинства ІНУ. Цього ж року він очолив кафедру, а ординарним професором став лише 17 жовтня 1906 р.

24 листопада 1906 р. його було обрано та затверджено на посаді проректора ІНУ по роботі зі студентами. Саме з цього часу, восени 1906 р., починається один із найскладніших періодів життя Євгена Володимировича.

Події революції 1905–1907 рр. стали наслідком загальнодержавної кризи, яка загострилася на початку XX ст., у зв'язку з економічною кризою 1900–1903 рр. та поразкою Російської імперії в російсько-японській війні 1904–1905 рр. Виконання професором своїх адміністративних обов'язків ускладнювалося тим, що бунтівні настрої охопили й студентів ІНУ. Студенти часто нехтували дисципліною, порушуючи межі дозволеної поведінки. Умовляння та доводи не діяли, кардинальних рішень щодо студентів Є. В. Васьковський вживати не став.

Через пів року перебування Є. В. Васьковського на посаді проректора проти нього і ректора університету Івана Михайловича Занчевського було порушено кримінальне провадження за звинуваченням у незастосуванні репресивних заходів проти студентів. Обидва професори були відсторонені від виконання своїх адміністративних повноважень, але продовжували виконувати обов'язки ординарних професорів ІНУ [8].

Після майже двох років слідства, під час яких Є. В. Васьковський зазнавав певних обмежень у реалізації своїх прав ординарного професора. Всі ці події викликали у нього сильні душевні хвилювання.

У 1909 р. Євгена Володимировича Васьковського звільняють із університету. Після звільнення з ІНУ Євген Володимирович продовжує займатися науковою діяльністю. У 1913 р. він закінчує роботу над першим томом «Курс цивільного процесу», публікує «Керівництво до тлумачення та застосування законів для юристів-початківців». У 1914 р. вийшло друком перше, а в 1917 р. друге видання його «Підручник цивільного процесу». Ці роботи отримали високу оцінку сучасників автора та стали предметом для вивчення послідовників.

У цей період Є. В. Васьковський видає книгу «Типові цивільні справи. Посібник для вивчення російського цивільного процесу для студентів і юристів початківців», написану у співавторстві з однокурсником, колегою по адвокатській діяльності та приват-доцентом ІНУ Олексієм Абрамовичем Бугаєвським [9].

23 травня 1917 р. міністр народної освіти О. А. Мануїлов (випускник ІНУ 1883 р.) поновив Є. В. Васьковського на посаді ординарного професора по кафедрі цивільного права та цивільного процесу.

Згодом Євген Володимирович очолив кафедру цивільного права та цивільного процесу та залишався її незмінним керівником аж до закриття Новоросійського університету у 1920 р.

Того ж 1917 року, 12 жовтня, його було обрано деканом юридичного факультету Новоросійського університету. На цій посаді він залишався до травня 1920 р.

З початку лютого до 17 березня 1920 р. Є. В. Васьковський виконував обов'язки ректора Новоросійського університету [10].

У 1920 р., після закриття університету, Євген Володимирович протягом року працював професором та проректором Одеського гуманітарно-громадського інституту. У 1921 р. інститут закрили, на його базі було утворено Одеський інститут народного господарства. 27 серпня 1921 р. Є. В. Васьковського було призначено проректором цього навчального закладу, цю посаду він обіймав до кінця 1924 р.

У 1924 р., побоюючись переслідувань з боку радянської влади, Є. В. Васьковський назавжди залишив Одесу. Спочатку він жив і працював у Вільно (викладав у місцевому університеті), потім у Празі.

У віці 58 років (1924 р.) Є. В. Васьковський переїхав до Польщі, де, можна сказати, почав все спочатку і досяг неймовірних успіхів на науковій і викладацькій ниві. У цей період в Польщі тривала робота над кодифікацією цивільного процесу. Є. В. Васьковського однак не включили до роботи Кодифікаційної комісії з польського цивільного процесу, хоча він став її членом у 1928 році. Його робота, публікації мали значний вплив на становлення польського цивільного процесу. У 1928–1932 роках Є. В. Васьковський всебічно прокоментував проєкт цивільного процесу (який тим часом вже був оголошений у формі президентського розпорядження).

Продовжуючи займатись науковою діяльністю, Євген Володимирович видав у Польщі низку ґрунтовних навчальних та наукових монографій («Підручник цивільного процесу» (1932 р.), «Принципи раціонального устрою суду та цивільного процесу» (1932 р.) та ін.), а також статті з проблем цивільного процесу).

З 1924 року і до своєї смерті, 29 травня 1942 р., Є. В. Васьковський був професором польського університету.

Євген Володимирович без перебільшення був всебічно обдарованою людиною, мав здоровий гумор, відзначений печаткою художньої творчості. У період його життя і діяльності в Одесі були опубліковані літературні праці — музичні рецензії під псевдонімом «Maestro», фейлетони під псевдонімом «Мартин Боруля» — за іменем головного героя п'єси українського письменника Івана Карпенка-Карого, написаної у 1886 р. [11].

Незважаючи на те, що Є. В. Васьковський жив і страждав у Російській імперії, вимушений був переїхати за кордон, росіяни вважають його своїм ученим. У Польщі дотепер Є. В. Васьковського визнають видатним польським юристом у цивільному та процесуальному праві. Щодо періоду життя Є. В. Васьковського у Польщі цікавими видаються пошуки, викладені в публікаціях Адама Редзіка та Кшиштофа Жоховського [12; 13].

На нашу думку, праці Є. В. Васьковського мають не лише історико-правове значення, а й можуть служити взірцем для укладення сучасних підручників, зокрема з цивільного права та цивільного процесу, а його праці про тлумачення цивільних законів продовжують бути джерелом і підґрунтям для правових досліджень з питань тлумачення норм та удосконалення законотворення.

Першу частину «Підручника цивільного права» Є. В. Васьковського — «Загальна частина» — опубліковано у 1894 р., другу частину — «Речове право» — у 1896 р. На жаль, підручник слід вважати незакінченим твором.

Сам автор у передмові до першого випуску написав: «У нашій юридичній літературі досі немає твору, який міг би бути елементарним керівництвом до вивчення цивільного права». На той час підручники з цивільного права Д. І. Мейєра (1858 р.) та К. П. Победоносцева (1868 р.) катастрофічно застаріли для опанування предмета.

Власне сам Є. В. Васьковський оцінював свою працю як елементарне керівництво до вивчення цивільного права. У підручнику кожен інститут цивільного права подано з врахуванням чинного на той час законодавства Російської імперії. Передусе висвітленню сучасному стану законодавчого регулювання виклад історичного коріння кожного з інститутів, що має початки в римському приватному праві, ознайомлення з розробками видатних учених-цивілістів західноєвропейських країн.

Слід погодитись із думкою сучасників Є. В. Васьковського, які адекватно та без наукової заздрості згадували у своїх творах підручник з цивільного права Є. В. Васьковського. Так, Г. Ф. Шершеневич зазначав, що «виклад відрізняється вражаючою легкістю: простою і живою мовою автор викладає

найважчі питання цивільного права, значно полегшуючи для тих, хто його вивчає, важке завдання засвоєння предмета» [14, с. 22]. В. І. Синайський також зазначив, що Є. В. Васьковський «пише свій підручник цивільного права, легко та вільно вставляючи зміст загальної частини та речового права у загальні рамки римського та західноєвропейського права» [15, с. 48].

Є. В. Васьковський виразно і послідовно, ґрунтуючись на постулатах римського права щодо дуалізму права, доводить, що в основу визначення предмета цивільного права має бути покладено інтерес приватної особи. Автор характеризує цивільне право в об'єктивному значенні як сукупність норм, що визначають взаємні відносини людей у їхньому приватному житті, а в суб'єктивному — як заходи влади та свободи, наданої окремим особам у цій сфері. На цій підставі здійснюється віднесення норм цивільного права до приватного права та його протиставлення нормам державним та нормам публічного права.

У наш час автори підручників та посібників такий поділ права на приватне і публічне, що підтримувався і розвивався Є. В. Васьковським, беруть за основу при викладанні курсу цивільного права. Загальновизнано, що сучасна система права України також виходить з поділу права на приватне і публічне, поклавши в основу такого поділу зміст інтересу.

Для опанування цивільного права і цивільного процесу достатньо короткого і ясного викладу матеріалу. Для досягнення глибини знань студенти мають додатково вивчати наукові роботи із конкретних проблем цивільного права, судову та адміністративну практику. Величезні томи підручників, що перевантажені поглибленими суперечками теоретиків, прикладами з практики, у всі часи не сприяють засвоєнню засад цивільного права, розумінню його як живого організму.

Є. В. Васьковський був системною людиною, вченим. Як людина, яка мала значний досвід адвокатської діяльності, він розумів, що одного лише знання матеріального права недостатньо для роботи у сфері права. У 1913 р. виходить друком його «Курс цивільного процесу» [16]. Книга не була завершеною і у 1914 р. виходить у довершеному вигляді «Підручник цивільного процесу» [17]. Цю книгу неодноразово було перевидано.

Цей підручник побудований інакше, ніж «Підручник цивільного права». Автор цілком логічно не вбачає необхідності у тому, щоб у кожному підрозділі вдаватись до ретроспективного огляду цивільного процесу. Натомість автор подає позитивний досвід найважливіших із найбільш розвиненою правовою системою держав Західної Європи (Франції, Німеччини, Австро-Угорщини). Автор в роботі мало звертався до сенатської практики, за що отримав критичний відгук [18]. І в той час і з огляду на сучасне розуміння тогочасних реалій слід визнати таку критику безпідставною, зокрема зважаючи на мінливість судової практики найвищого державного органу в імперії.

З огляду на те, що цивільний процес у той час лише формувався як наука, Є. В. Васьковський за необхідності, крім основних засад, наводив спірні думки щодо істотних понять та процедур цивільного процесу. Така манера викладу сприяла формуванню у студентів творчого підходу із застосуванням критичного мислення до аналізу законодавства, вирішення задач, пошуку шляхів удосконалення власних знань та навичок в царині цивілістики.

Загальне враження після вивчення підручників Є. В. Васьковського таке. Підручники не є громіздкими, матеріал в них адаптовано для найбільш глибокого сприйняття студентами найважливіших норм, завдань цивільного права та цивільного процесу. За спогадами сучасників Є. В. Васьковського, його лекції відрізнялися суворою систематичністю, ясністю та точністю викладу. Будучи спадковим юристом, практиком, Є. В. Васьковський став провідним вченим і видатним викладачем. Його праці не втрачають фундаментального значення для науки цивільного права та цивільного процесу і сьогодні.

Література

1. Канзафарова И. С. Евгений Владимирович Васьковский: биографический очерк. *Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 15–16.04.2011. Одеса: Астропринт, 2011. С. 4–10.
2. Канзафарова И. С. Ординарный профессор Императорского Новороссийского университета Е. В. Васьковский (к 145-летию со дня

- рождения). *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Правознавство. 2011. Т. 16, вип. 9. С. 9–14.
3. Васьковский Е. В. Учебник гражданского права. Вып. 1. СПб.: Тип. Манькова, 1894. 176 с.
 4. Васьковский Е. В. Учебник гражданского права. Вып. II. Вещное право. СПб.: Тип. М. Минкова. 1896. 188 с.
 5. Васьковский Е. В. Основные вопросы адвокатской этики. СПб.: Н. К. Мартынов, 1895. 46 с.
 6. Иеринг Р. фон. Теория владения / сокр. пер. Е. В. Васьковского. СПб.: Тип. Н. К. Мартынова, 1895. 48 с.
 7. Тэн И. Французская философия первой половины XIX века. *Les philosophes classiques du XIX s. en France* / пер. с фр. изд. Ю. В.; под ред. [и с предисл.] Е. Васьковского. СПб.: Тип. Н. К. Мартынова, 1896. 220 с.
 8. Революционное гнездо. Из истории Новороссийского университета. Дело ректора Занчевского и проректора Васьковского. СПб.: Типо-литография К. И. Лингард, 1909. 186 с.
 9. Васьковский Е. В., Бугаевский А. А. Типичные гражданские дела: пособие при изучении русского гражданского процесса для студентов и начинающих юристов. Одесса: Книгоиздательство А. А. Ивасенко. 1918. 274 с.
 10. Державний архів Одеської області. Ф. 45. Оп. 9. Спр. 211. Арк. 1–19.
 11. Альбом юмористических стихов / соч. Мартына Борули [псевд.]. 1889–1890. Одесса: Тип. «Одес. вестн.», 1891. 262 с.
 12. Redzik A. Eugeniusz Waśkowski (1866–1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata. *Palestra*. 2012. Nr 9–10. URL: <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/9-10-2012/artukul/eugeniusz-waskowski-1866-1942--w-siedemdziesięciolecie-smierci-wybitnego-uczonego-i-adwokata>
 13. Żochowski K. Eugeniusz Waśkowski on the Draft Act and Law of the Code of the Civil Procedure of 1930/1933. Part I. *Miscellanea Historico-Iuridica*. 2024. Vol. 23, No. 2. URL: <https://miscellanea.uwb.edu.pl/issue/view/54>
 14. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. М.: СПАРК, 1995. С. 22.
 15. Синайский В. И. Русское гражданское право / редкол. Долгов А. Г., Ем В. С. М.: Статут, 2002. 638 с.
 16. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Т. 1: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. М.: Бр. Башмаковы, 1913. 691 с.
 17. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. М.: Бр. Башмаковы, 1914. 571 с.
 18. Яблочков Т. Рецензия на «Учебник гражданского процесса». М., 1914, 571 с. *Юридический вестник*. 1914. Кн. 5 (1). С. 294–296.